

Маузолеј на Опленцу

ПРЕДРАГ ПАЈКИЋ

На шумовитом врху Опленца изнад Тополе, недалеко од Карађорђевог утврђеног града, налази се црква св. Ђорђа, гробна задужбина краља Петра I Карађорђевића. Подигнута на равном платоу, ова складна грађевина раскошних архитектонских облика доминира овим делом Шумадије. Инспирисана духом наше средњовековне архитектуре, с изванредним сликарством у ентеријеру, ова црква представља једно од најособенијих уметничких остварења у Србији.

Камен темељац маузолеја постављен је 1904. године, непосредно после доласка краља Петра I на власт, а само грађење је отпочело 1910. године.¹ У међувремену су извршени сви припремни радови, сондирање терена, геолошка истраживања и геодетска снимања. На јавном конкурс за израду пројекта прву награду је добио арх. Коста Јовановић и према његовим нацртима отпочео је рад.² Грађевина је веома брзо напредовала. До јесени 1912. године већ је била усечена крипта, црква озидана до врха купола, а на крову постављен бакарни покривач.³ Фасаде су биле грубо обрађене и почело је облагање мермерним плочама. Унутрашњост грађевине је привремено уређена како би маузолеј пре почетка балканског рата могао да се освети. Зидови, сводови и куполе су омалтерисани и бело окречени, а под, улазно степениште и иконостас су саграђени од белог венчачког мермера.⁴ Из Русије су набављени сви потребни црквени предмети, иконе, кандила и свећњаци, тако да је црква, иако незавршена, свечано освећена 23. септембра 1912. године.⁵

За време балканског и првог светског рата даља градња и уређење маузолеја били су прекинути, а полудовршена грађевина је била знатно оштећена. Непријатељ је скинуо бакарни лим са крова, поломио прозоре, разбио камени архитрав изнад портала и прекопао крипту.⁶

Тек после успешног завршетка првог светског рата, 1918. године, настављени су радови. Сва оштећења су санирана, постављен је нови бакарни покривач на крову и завршено је облагање фасада белим мермерним плочама. Архитектонски радови су настављени и завршени према првобитном пројекту, али је знатно измењен план уређења и украшавања ентеријера. Према замисли из 1910. године било је предвиђено да се унутрашњи зидови обложе белим мермерним плочама са урезаним именима свих погинулих ратника у ослободилачким ратовима против Турака и Бугара.⁷ Међу-

тим, први светски рат однео је животе неколико стотина хиљада војника и официра, тако да је било немогуће да се сва имена испишу на зидовима цркве. Због тога је првобитни план обраде ентеријера маузолеја измењен и предвиђено је да се сви зидови, сводови, луци и куполе омалтеришу и на њима ураде фреске у духу српске средњовековне уметности.⁸

У току припремног рада одлучено је да се уместо живописа на зидовима ураде мозаици, јер је ова много раскошнија техника више одговарала жељи за монументалношћу од фреско-технике. Пошто је ова идеја коначно прихваћена, приступило се њеном остваривању. Образована је стручна екипа састављена од наших и страних сликара, византолога и историчара уметности, која је требало да обави све послове око израде мозаика.

На њеном челу био је Сергеј Смирнов, велики познавалац византијске средњовековне уметности и пројектант многих цркава из првих деценија нашег века. Он је био свестрана личност; осим завршеног Грађевинског факултета дипломирао је и на Археолошком институту у ондашњем Петрограду. Између осталих објеката био је градитељ маузолеја подигнутог у спомен руских морнара изгинулих у руско-јапанском рату 1904. године. Ова грађевина је била веома раскошна, са мозаичном декорацијом у ентеријеру. Тај велик посао довео га је у везу с највећим мозаичним фирмама у Европи „Puhl i Wagner“ из Хајнерсдорфа код Берлина и „Salviati“ из Италије.⁹ Планови крипте и распоред мозаика за ову петроградску цркву несумњиво су послужили као узор приликом рада на Опленцу.

¹ Црква св. Ђорђа на Опленцу, Београд 1935, 18.

² Д. Т. Леко, *Скице за нову цркву у Тополи*, Дело, Београд 1904, 271—280; А. Стефановић, *Скице за нову цркву у Тополи*, Српски књижевни гласник, Београд 1904, 788—797, 865—873; З. Мановић, *Једна полемика из 1904*, Архитектура — урбанизам, Београд 1968, 49—59.

³ *Политика*, Београд 20. јануар 1911.

⁴ *South Slav monuments, Serbian orthodox church I*, London 1918, p. 62, t. LII—LIV.

⁵ Црква св. Ђорђа на Опленцу, 20.

⁶ Д. Панић, *Маузолеј на Опленцу, Топола—Опленац*, Топола 1975, 47—59.

⁷ Црква св. Ђорђа на Опленцу, 26; *Политика*, Београд 21. август 1921.

⁸ Д. Панић, *нав. дело*, 48.

⁹ Писмо др Мих. С. Смирнова од 20. IX 1971, у збирци Милорада Павловића, стоматолога из Тополе.

У екипи коју је Смирнов окупио налазили су се истакнути сликари Николај Богдановић Мајендорф, Иван Дикин, Борис Обрасков, Владимир Предојевич и Виктор Шевцев. Стручну помоћ у раду пружили су и чувени византолог Окуњев, познати слависта Погодин и стручњак за византијску архитектуру Ногајев.¹⁰

Сликарска екипа је током 1922. и 1923. године месецима обилазила најпознатије цркве и манастире у Србији, Македонији, Косову и Светој Гори, где је проучавала фреске и радила копије сликаних композиција. Главни путоказ при раду биле су књиге најбољих познавалаца средњовековне уметности: Кондакова, Габријела Мијеа и Владимира Петковића. Због слабог здравља на пут није кренуо Николај Краснов, али је за сваку појединоста био консултован и давао своје писмене предлоге и сугестије.

Током 1924. године су углавном завршени теренски радови и обиласци цркава и манастира па се приступило сређивању материјала и изради картона и нацрта за мозаике. Кад су цртежи одабрани, стављени су на макете, које су рађене за сваки део маузолеја, и извршено је коначно распоређивање и компоновање мозаичне целине.

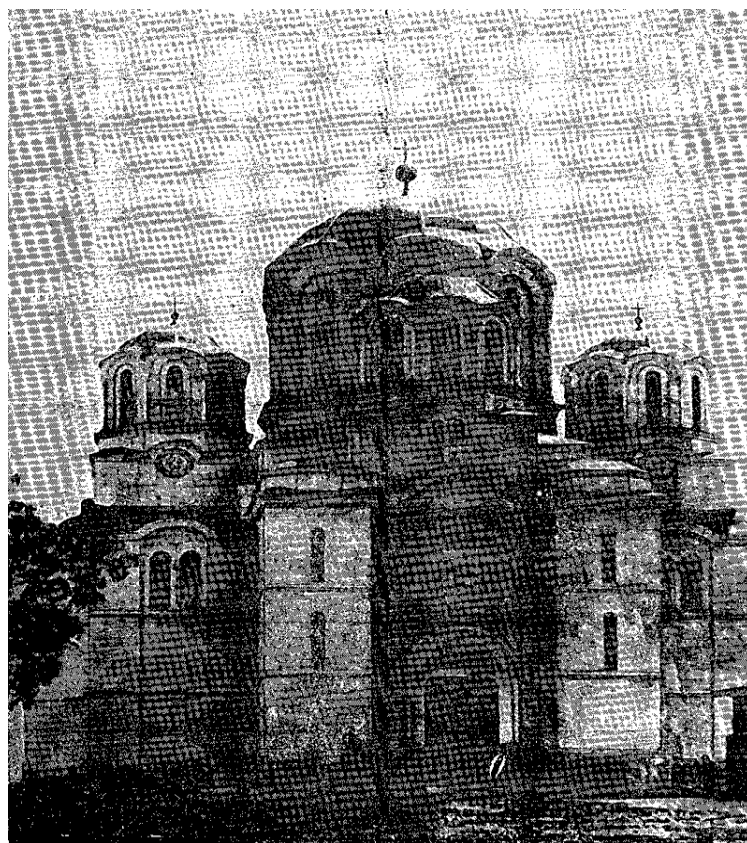
Према основној концепцији направљен је распоред мозаика, тако да су у доњој зони били апостоли, свети ратници и српски средњовековни владари, у горњим зонама сцене из циклуса Христовог живота и страдања, медаљони са српским светитељима, у поткуполном простору сцене из живота св. Саве и циклуса Великих празника, а у куполама фигуре пророка, Вазнесење Христово, Небеска литургија, арханђели и Христос Пантократор. У крипти су били предвиђени ликови српских светитеља, сцене из циклуса Дела апостолских и низ раскошних орнамената.

На основу овог материјала израда мозаика је поверена фирми „Puhl i Wagner“. Она је за овај посао имала на располагању 3 000 нијанси боја, тако да је дат најшири избор колористичких тонова. И поред великих зидних површина, рад на постављању мозаика текао је веома брзо, тако да је за седам година, од 1924. до 1931, целокупан посао успешно окончан. Сви сликарски радови од припреме до реализације коштали су укупно 9 000 000 ондашњих динара, односно 180 000 долара по ондашњем курсу.¹¹

Упоредо са постављањем мозаика настављено је уређење унутрашњости цркве. Према нацртима арх. Николе Краснова и Петра Поповића, израђени су мермерни иконостас, велики кружни хорос, патос, часна трпеза, краљев престо и позлаћени капители на стубовима у наосу цркве и галерији.

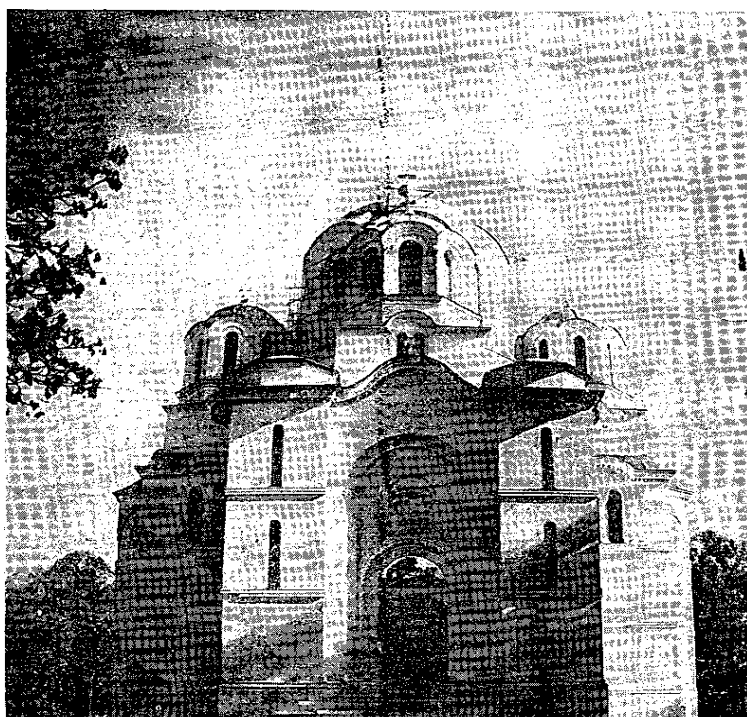
¹⁰ Политика, Београд 2. септембар 1930.

¹¹ Писмо др Мих. С. Смирнова од 20. IX 1975



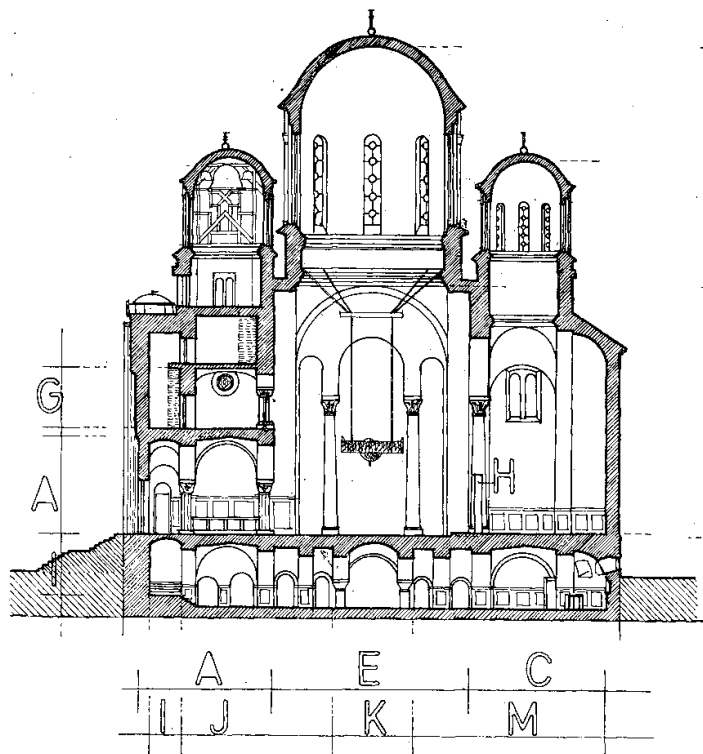
Сл. 1. Изглед цркве из 1912. године. Снимак из књиге „South Slav Monuments, Serbian orthodox church“, I, Лондон 1918. (Преснимио Бождар Перућ).
Fig. 1. Vue de l'église en 1912. Reproduction d'une photo du livre. «South Slav Monuments, Serbian orthodox church, I, Londres 1918. (Photo prise par Bozidar Perić)

Сл. 2. Данашњи изглед маузолеја — западна фасада
Fig. 2. Vue actuelle de l'église — façade ouest



PRESEK

R 1:200



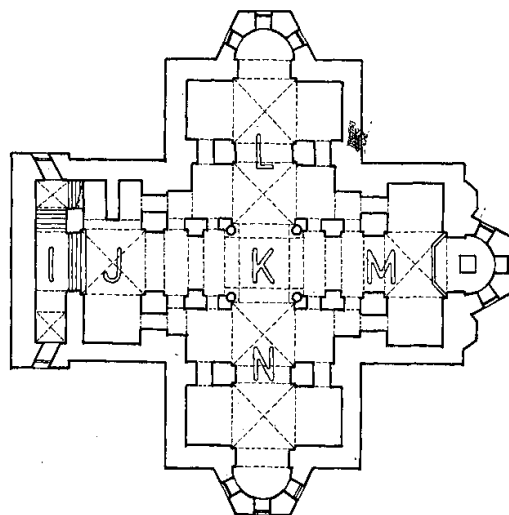
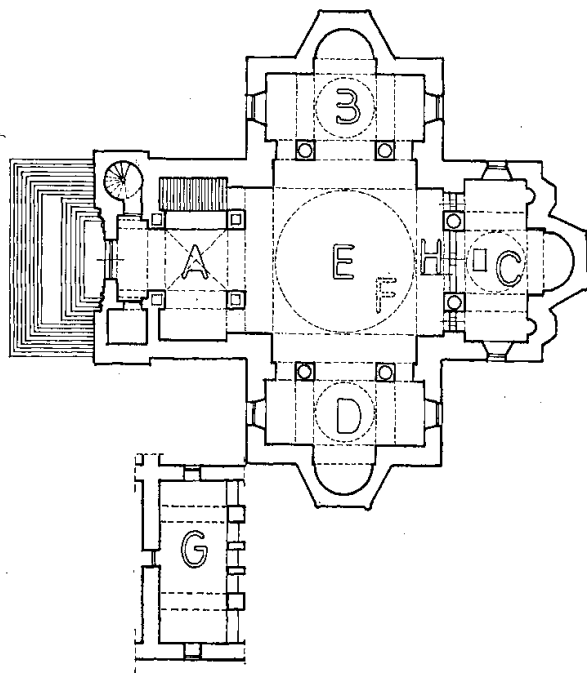
LEGENDA

RASPORED ZONA PREMA ARHITEKTONSKIM JEDINICAMA

- A PRIPRATA
- 3 SEVERNA PEVNICA SA KUPOLOM
- C OLTARSKI PROSTOR SA KUPOLOM
- D JUŽNA PEVNICA SA KUPOLOM
- G GALERIJA
- H IKONOSTAS
- I ULAZNI PROSTOR
- J ZAPADNI TRAVEJ
- K CENTRALNI PROSTOR
- L SEVERNI TRAVEJ
- M ISTOČNI TRAVEJ-APSIDA
- N JUŽNI TRAVEJ

OSNOVA CRKVE

R 1:200 OSNOVA KRIPTE



Сл. 10. Маузолеј на Опленцу, основе и пресек, распоред зона

Fig. 10. L'Eglise funéraire d'Oplenac, planset coupe, répartition des zones

Последњи радови на маузолеју извршени су у његовом подземном делу — крипти. Првобитно је било предвиђено да се крипта обради у виду рановизантијских колумбаријума са гробницама у апсидама. Према нацртима Краснова, одустало се од градње колумбаријума и цела крипта је прерађена по угледу на цркву Сен-Дени у Паризу, у чијој су монументалној крипти сахрањени француски владари.¹² Пошто је крстообразног облика, у сваком краку крста, лево и десно, постављене су по три гробнице умрлих чланова династије. Надгробне плоче су уздигнуте за десетак сантиметара од нивоа пода и, пошто су рађене од белог оникса, веома складно се уклапају у читав простор крипте.

Коначно, после двадесетогодишњег рада, маузолеј на Опленцу је завршен и 9. септембра 1930. године извршено је његово свечано освећење. Од тада па све до наших дана он је један од најзначајнијих и најпосећенијих споменика културе у Србији. Хиљаде посетилаца и љубитеља уметности свакодневно долазе да обиђу и виде ову монументалну грађевину складних пропорција и раскошног ентеријера.

Доминантан положај маузолеја, на шумовитом платоу Опленца, појачава архитектонску вредност грађевине, пошто се она својим витким линијама веома складно уклапа у простор. Маузолеј је решен у облику равнокраког уписаног крста са елементима триконхоса. На пресеку подужног и попречног крака крста уздиже се централна купола, а дијагонално, на угловима, четири нижа кубета. Олтарска апсида и бочне конхе су идентичне — споља троугластог, а изнутра полукружне. Црква је засведена полуобличастим и крстастим сводовима. Централна купола се преко система великих полукружних лукова и пандантифа ослања на четири ступца, а бочне куполе на мермерне стубове и зидове певница. На западном делу је ниска квадратна припрата, а изнад ње галерија са отвореним источним зидом оживљеним аркадама и стубићима. Лево и десно су простори за звонару и ризницу.

Црква је конципирана тако да је њен ентеријер, посебно поткуполни простор, слободно и јединствено решен. Пошто није разбијен архитектонским конструктивним елементима и отворима, овај празан волумен омогућује велику прегледност. Иначе, грађевина има мало отвора. Осим западног улазног портала и шест бифора, на зидовима постоје само мале розете и узани прозори на тамбуру купола.

Темељи су зидани ломљеним каменом, а горњи делови опеком. Фасаде су обложене белим мермерним плочама слаганим у хоризонталним редовима. Спољни сокл је штокован, а остале зидне површине су полиране. Фасаде су украшене кордонским венцима, архиволтама и розетама. Посебно је обрађена западна фасада с монументалним улазним порталом и троугластим мермерним степеништем. У ниши изнад

архитрава је мозаични приказ борбе св. Ђорђа са аждајом, алегоријска композиција која симболише победу српског народа над непријатељима. Сцена је урађена према картону Паје Јовановића. Изнад портала је велика декоративна архиволта оивичена средњовековним преплетом. У њеном централном делу је релефан породични грб Карађорђевића и низ декоративних крстова.

Испод нивоа целе цркве налази се њен подземни део, крипта у којој су сахрањени чланови династије Карађорђевића. Крстообразног је облика, засведена полуобличастим и готским луковима. Због мале висине, узаних прозора и бројних компартимената она је полумрачна и ствара чудну атмосферу пуну мистике. На пресеку кракова крста уздиже се слепа купола, а на источном делу формирана је мала капела са ниским мермерним иконостасом.

У крипти има 39 гробница, од којих је 17 попуњено умрлим члановима породице Карађорђевића.¹³ Мошти војводе Карађорђевића и ктитора маузолеја краља Петра I не налазе се у крипти, већ су сахрањени у северној и јужној певници цркве.

Унутрашњост цркве је веома раскошно обрађена низом декоративних елемената. Међу њима се посебно истиче иконостас који преграђује наос од олтарског простора. Рађен је од белог мермера по угледу на иконостасе манастира Хиландара и цркве св. Луке у Фокиди. То је ниска мермерна преграда са два низа икона и троје двери. У доњој зони налазе се престоне иконе: арханђела Михаила, Христа Пантократора, Благовести, Богородице Одигитрије и св. Ђорђа, а у горњој попрсја 12 апостола. Конструкција иконостаса, капители стубова, архитрав и оквири икона рађени су у барелефу, са низом флоралних и геометријских орнамената. Олтарске двери су обложене сребрним филиграном. Изнад архитрава је постављен мермерни крст украшен преплетом трака.

Испод централне куполе учвршћен је помоћу осам ланаца кружни хорос инспирисан дечанским полијелејем. Рађен је од ливене бронзе и састоји се од два декоративна кола и осам вертикалних ланаца. Веће коло је украшено двоглавим орловима, крстовима, луцима и иконама, унутрашње розетама, а ланци беочузима од кружних и издужених крстова. У истом стилу урађена су и кандила над саркофазима Карађорђа и Петра I, као и кандило изнад ктиторске композиције у припрати.

Под у цркви је рађен од разнобојних мермерних плоча, по угледу на катедралу у Палерму. Бели, црвенкасти, сиви и тамноплави квадрати слагани су тако да је добијен низ декоративних поља. Испод централне куполе

¹² Црква св. Ђорђа на Опленцу, 28.

¹³ Црква св. Ђорђа на Опленцу, 50.

израђена је велика розета, у певницама касетасти правоугаоници, у олтарској апсиди грб са двоглавим орловима, а у припрати кружни орнамент. Под у крипти је слично обрађен, са знатно мирнијим површинама.

Сокл изнад пода у цркви је рађен од полираног крупнозрнастог мермера. Он је двобојан, тамнозелен на оквирима и светлозелен са белим и црним зрнима на унутрашњим пољима. Престо, постављен у јужној конхи поред западног зида, рађен је од истог мермера. Наслон је украшен инкрустацијом са низом геометријских орнамената и грбом у централном делу. Сокл у крипти је израђен од окер мермерних плоча са оквирима од зеленог мермера.

Стубови у наосу цркве рађени су од белог карарског мермера. Стопе су квадратне, благо профилисане, а стабла обла, без ентазиса и канелура. Капители су веома декоративно обрађени, са двоглавим орловима раширених крила, који придржавају плинту на постољу лукова. Позадина капитела је испуњена златним коцкицама мозаика. Капители стубова у нартексу украшени су крстовима и стилизованим акантовим лишћем, а на галерији преплетом трочлане траке.

Врата на улазном порталу су двокрилна, рађена од храстовине и обложена бронзаним плочама. Спољна површина је подељена у двадесет поља са релефним приказима двоглавих орлова, а унутрашња у шест квадрата са представама стилизованих декоративних крстова и орлова.

Унутрашњост цркве је веома декоративно обрађена. Мозаични под са биљним и геометријским орнаментима, витки бели стубови са позлаћеним капителима, мермерни скулптовани иконостас и раскошни бронзани хорос допуњује блистави зидни мозаик са хиљадама елегантних фигура и библијских сцена. Преливи боја, светлости, одсјаја и тонова уздижу ентеријер маузолеја међу најуспелија уметничка остварења ове врсте у нашој земљи. Све зидне површине у цркви и крипти покривене су мозаиком високог техничког и ликовног квалитета. Као што су се извођачи у архитектури и скулптури инспирисали нашем средњовековном уметношћу, тако су се и сликари надахнули најзначајнијим фрескама српског класичног сликарства. Група сликара — Дикин, Вербицки, Шевцев, Предојевић, Мајендорф и Обрасков — обишли су око 60 цркава и манастира широм наше земље тражећи погодне мотиве, сцене, фигуре и орнаменте за сликану декорацију маузолеја.

У маузолеју је урађено 725 сликаних композиција, појединачних фигура и орнамената, од тога у цркви 513, а у крипти 212 мозаика.¹⁴ На великим зидним површинама од око 3 500 m² детаљно су илустровани сви иконографски важни новозаветни циклуси и насликане фигуре бројних светитеља, анахорета, светих ратника, анђела, библијских личности и наших средњовековних

владара. Поред фигуралних приказа на зидовима, урађен је низ разноврсних геометријских и флоралних орнамената, који допуњују општи утисак колористичког богатства и раскоши.

Распоред мозаика је у духу средњовековне иконографије. У калоти главне куполе насликан је монументалан лик Христа Пантократора, испод њега Небеска литургија са дванаест анђела, у тамбуру између прозора осам великих пророка, а у пандантифима јеванђелисти Марко, Матеј, Јован и Лука. На тријумфалном луку је приказ Христа Сведржитеља с анђелима и композиција Благовести, а у поткуполном простору сцене из циклуса Великих празника, фигуре најзначајнијих светитеља и медаљони с попрсјима српских светаца и историјских личности. На главним ступцима у наосу насликане су 24 композиције из живота св. Саве. У олтарском простору, у доњој зони, налази се велика Служба агнецу са 14 архијереја, а у горњој, Христово причешће апостола хлебом и вином и монументална представа Богородице Оранте. Лево и десно од олтарске апсиде су сцене из циклуса Христовог страдања, а у луку медаљони са српским светитељима.

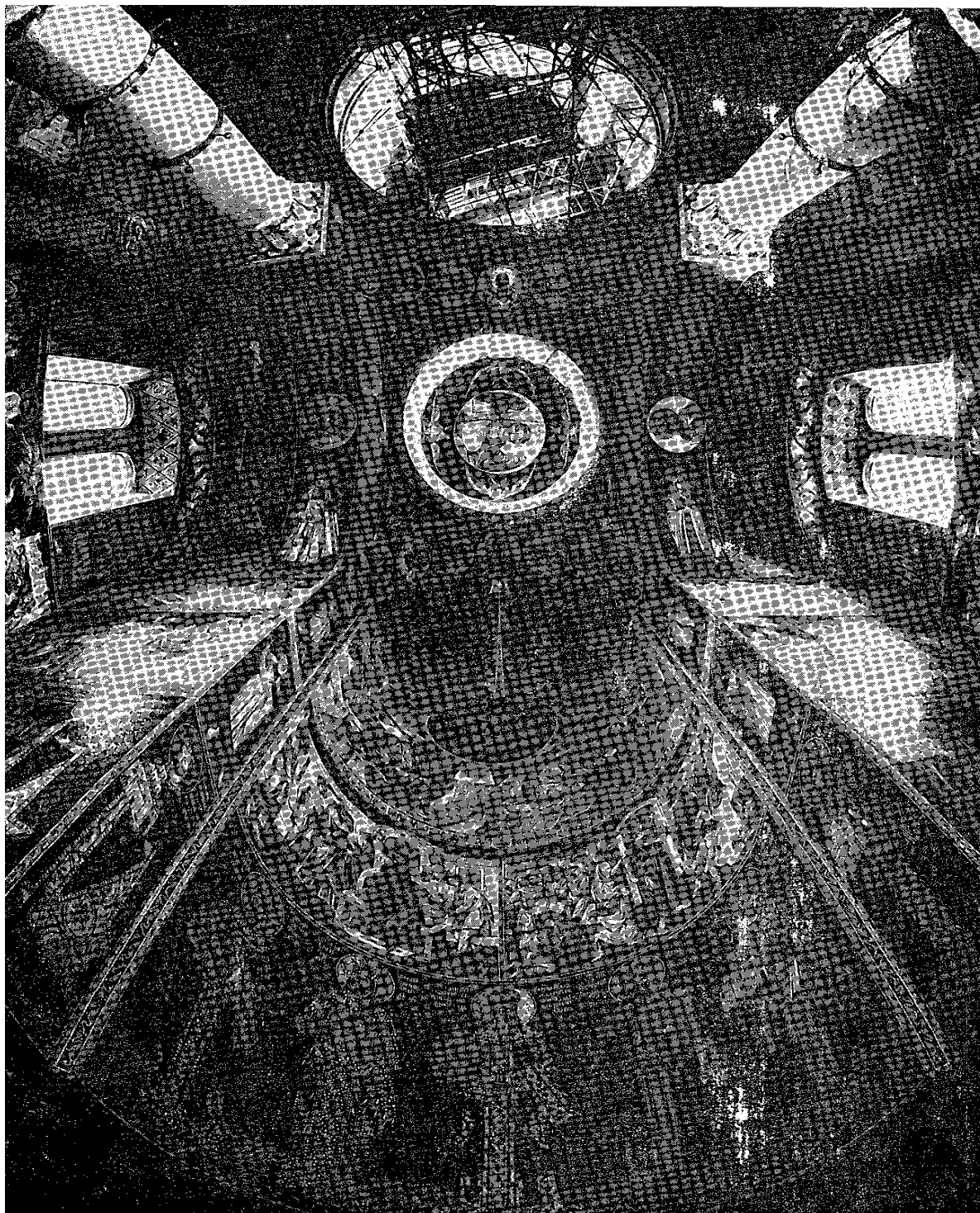
У северној певници, у доњој зони, насликани су свети ратници и апостоли, а у горњој зони сцене из Христовог живота и његових чуда. У доњој зони јужне конхе је поворка српских средњовековних владара, а у горњим површинама велика композиција Рођења Христовог и низ сцена из циклуса Христовог живота и Христовог страдања. У луку између стубова насликани су медаљони са попрсјима 22 српска светитеља.

У источној куполи је Вазнесење Христово са Исусовим ликом у калоти, а Богородицом и апостолима у тамбуру. У северној и јужној куполи приказани су арханђели Михаило и Гаврило у калоти, а старозаветне личности и пророци у доњој зони.

У припрати су сцене из живота св. Ђорђа, заштитника цркве, Деизис и монументална ктиторска композиција, а у крипти сцене из циклуса Дела апостолских, стојеће фигуре арханђела Уриела, Јехудија и Рафаела, медаљони српских светитеља и мноштво геометријских и флоралних орнамената, који покривају све сводове, лукове и архиволте.

Међу многим циклусима сликаним у маузолеју најзначајнији је, свакако, циклус о животу св. Саве Немањина. Састоји се од 24 композиције сликане на поткуполним ступцима. Циклус почиње у доњој зони југоисточног ступца и развија се по следећем распореду: Растко се саветује са светогорским калуђерима да бежи у Свету Гору, Растко моли родитеље да га пусте у лов, Растко заvaraва војну пратњу и бежи у Свету Гору, Пострижење Саве у пиргу

¹⁴ *Маузолеј на Опленцу*, елаборат Републичког завода за заштиту споменика културе, Београд 1983.

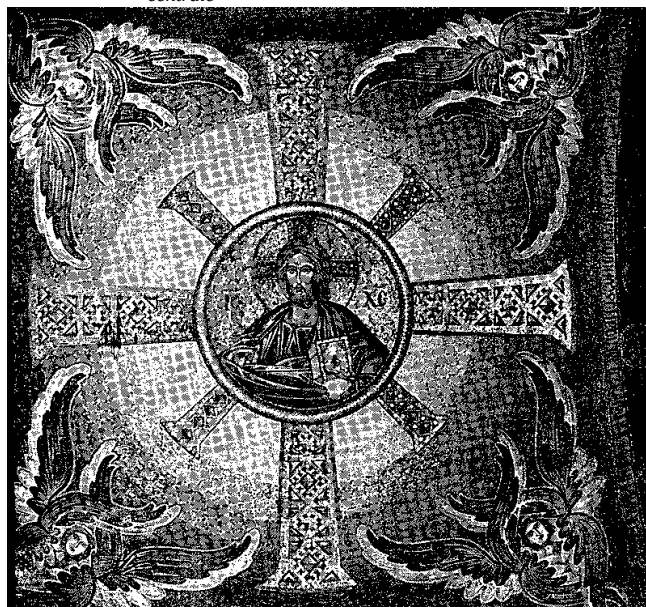


Сл. 3. Поглед на мозаик у јужној конхи

Fig. 3. Vue de la mosaïque de la conque sud



Сл. 4. Христос Пантократор из централне куполе Fig. 4.
Le Christ Pantocrator dans la coupole centrale



Сл. 5. Христос из крипте

Fig. 5. Le Christ de la crypte

манастира Русика, Сава разноси топле хлебове пустињацима на Светој Гори, Саву нападају разбојници, Долазак Симеона Немање у Ватопед и сусрет са сином, Сава добија од византијског цара Алексија за Хиландар статус ставропигијског манастира, Смрт Симеона Немање, Богородица се јавља св. Сави у сну и открива му скровиште с благом, Сава проналази два ћупа са закопаним благом, Чудо са изливањем мира из моштију Симеона Немање, Сава постаје јеромонах, Сава молитвом убија Стреза, Сава постаје архиепископ, Сава крунише Стефана Првовенчаног за краља, Сава молитвом зауставља град, Сава предаје угарском краљу посуду са ледом, Смрт Стефана Првовенчаног, Море храни св. Саву пастрмком, Сава освећује воду бугарском цару у Трнову, Смрт св. Саве у Трнову, Краљ Владислав моли бугарског цара да му преда Савине мошти и Пренос мошти св. Саве у Србију.

Овај значајан циклус о првом српском архиепископу и светитељу рађен је према фрескама Георгија Митрофановића из 1622. године, у трпезарији манастира Хиландара, али у основи је житије монаха Теодосија из последњих година XIII или почетка XIV века, које је надахнуло и сликара хиландарске трпезарије и сликаре опленачког маузолеја. Из овог занимљивог житија узети су најважнији догађаји и илустровани у духу српске средњовековне уметности. Сцене су рађене веома живо, с пуно драмске радње и низом успешних композиционих решења.

У маузолеју је веома опширно разрађен и циклус са сценама из Христовог живота. Овај иконографски важан циклус, сликан на истакнутим зидним површинама у северној певници и олтарском простору, веома је складно обрађен. Укупно је насликано 15 композиција са следећом тематиком: Бег у Египат, Чудо у Кани Галилејској, Христос и Самарјанка, Христос чита књигу у синагоги, Христос исцељује слепога, Христос исцељује раслабљеног, Христос исцељује хромога, Христос исцељује месечара, Христос исцељује Петрову ташту, Христос васкрсава удовичиног сина, Христос благосиља децу, Христос код Марте и Марије, Истеривање трговаца из храма и Христос похваљује удовичин дар. Композиције се одликују мањим форматима са мноштвом фигура и предмета. Конципиране су веома живо и динамично, са уравнотеженим распоредом маса. Перспектива је доста реална, цртеж оштар, а колорит богат и контрастан. Сликари су се инспирисали фрескама исте садржине из манастира Дечана, Каленића, Нагоричина и Грачанице, али су у своје композиције унели знатне измене.

Циклус Христових страдања сликан је у горњим зонама у олтарском простору са изузетком сцене Христово скидање с крста, која је постављена у јужној певници. Укупно је урађено 13 композиција следеће садржине: Прање ногу, Тајна вечера, Причешће апостола, Молитва на Маслиновој гори, Јудино издајство, Хри-

стос пред Пилатом, Ругање Христу, Пут на Голготу, Скидање Христовог тела са крста, Полагање Христа у гроб, Анђео на Христовом гробу, Христос се јавља Магдалени и Христово јављање апостолима. Композиције су веома уравнотежене, са мноштвом фигура и разиграном позадином. Одликују се драматиком и наглашеним тугом. Изрази лица, покрети и ставови су веома сугестивни и делују упечатљиво. Цртеж је сигуран, с наглашеним линеаризмом. Колорит је снажан и веома контрастан. Сликари мозаика у маузолеју имали су приликом рада на овом циклусу за узор углавном фреске исте садржине у Дечанима, Грачаници и Нагоричину.

У припрати, на своду и у горњој зони на северном и јужном зиду, илустрован је циклус о св. Ђорђу, патрону маузолеја. Сцене се развијају по следећем редоследу: Тријумф св. Ђорђа, Св. Ђорђе исцељује вола, Св. Ђорђе руши многобожачке идоле, Св. Ђорђа изводе пред цара Диоклецијана, Цар Диоклецијан осуђује св. Ђорђа на смрт, Мучење св. Ђорђа, Св. Ђорђа бију воловским жилама, Св. Ђорђу закивају ексеру у стопала, Мучење св. Ђорђа на точку, Усековање главе св. Ђорђа и Сахрана св. Ђорђа. Ове динамичне сцене са мноштвом фигура сво је порекло воде из фресака исте садржине у манастиру Нагоричину.

Најзначајније иконографске теме, циклус Великих празника, насликане су у поткуполном простору и на централним зидним површинама у северној и јужној певници. С изузетком Крштења на Јордану илустровани су сви празници: Благовести, Рођење Христово, Срећење, Преображење, Силазак у ад, Распеће, Вазнесење, Силазак св. Духа на апостоле и Успење Богородице. Композиције су великих димензија, рађене веома брижљиво, са наглашеним цртежом и контрастним колоритом. Сликари маузолеја за узор су служиле фреске исте садржине из Жиче, Граца, Грачанице и Студенице.

Од осталих композиција у маузолеју посебно се истиче велика Служба агнецу. Ова сцена испуњава целу прву зону у олтарском простору. Лево су приказани: св. Методије, св. Григорије Чудотворац, св. Дионисије Ареопашки, св. Григорије, св. Никола и св. Антоније, десно: св. Кирил, св. Јаков брат божији, св. Петар Александријски, св. Игњатије Богоносац, св. Кирил и св. Григорије, а у централном делу: св. Јован Златоусти, два анђела, Христос агнец и св. Василије Велики. Архијереји су сликани у полупрофилу, окренути према средишњом делу сцене, са испруженим рукама у којима држе развијене свитке пергамента. Приказани су као старци дугих седих брада обучени у раскошне беле орнате украшене низовима златних крстова и орнамената. Анђели су моделовани симетрично, лево и десно од агнеца, и стоје окренути један према другом са златним рипидама у рукама. То су голобради младићи дуге кестењасте косе, са великим скупљеним кри-



Сл. 6. Чудо у Кани Галилејској, детаљ
Fig. 6. Le miracle des noces de Cana (détail)



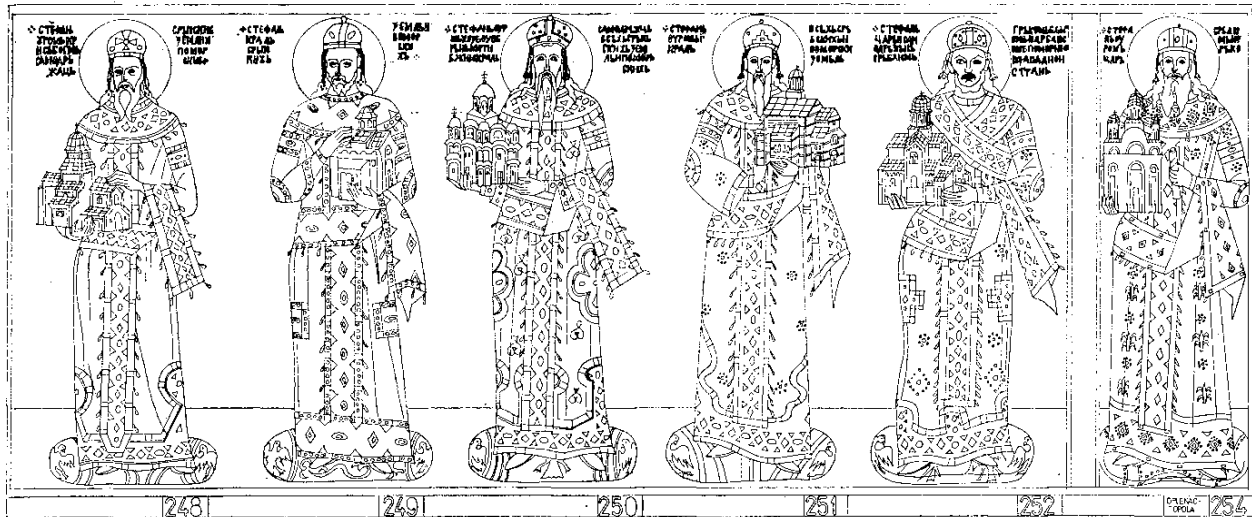
Сл. 7. Св. Ђорђе из сцене Тријумф св. Ђорђа Fig. 7. Le St. Georges de la scène du Triomphe de St. Georges



Сл. 8. Праведни Ной Fig. 8. Le patriarche Noé



Сл. 9. Пророк Аггее Fig. 9. Le prophète Aggée



Сл. 11. Поворка српских владара

Fig. 11. Le cortège des souverains serbes

лима, а обучени у плаве хитоне и зелене огртаче. Исус је насликан као наго одојче како лежи у овалној златној посуди покривен љубичастим велом. Поред њега је декоративан путир. То је симболична сцена еухаристичког садржаја да је „Христос жртва и заклон као јагње божје за спас целог света“. Реализована је веома снажно, с наглашеним линеаризмом. Одише миром и спокојством. У калоти централне куполе насликано је монументално попрсје Христа Пантократора. То је један од најупечатљивијих ликова у маузолеју. Христос је приказан у тамноплавој кружној мандорли, натприродне је величине и веома сугестивног израза лица. Сликан је ан фас, с погледом управљеним према посетиоцима цркве. Десном руком благосиља, а у левој, прислоњеној на груди, држи затворену књигу живота. Представљен је као строг владар оштрих црта лица и продорна погледа. Обучен је у црвен хитон и плав огртач пребачен преко рамена. За овај лик сликари су се инспирисали фреском исте садржине у манастиру Грачаници. Испод Христа Пантократора насликана је веома занимљива сцена Небеске литургије. У централном делу је Христос агнец, а лево и десно, у две збијене скупине, анђели. Исус је приказан као наго одојче како лежи на трпези испод раскошног балдахина. Поворка анђела је дата у успореном ритму и делује веома упечатљиво. Међу бројним појединачним фигурама апостола, пророка, светитеља, мученика, светих ратника, анђела, арханђела, херувима, серафима и старозаветних личности нарочито се истиче низ српских средњовековних владара у јужној певници цркве. То су репрезентативни портрети владара рађени према ктиторским ликовима из њихових задужбина. Поворка почиње портретом Стевана Немање, родоначелника династије Немањића. Рађен је према

његовом донаторском лику из манастира Студенице, чију макету држи у рукама. Приказан је као великосхимник обучен у скромну монашку одежду, сивоплави хитон и црвени огртач са сивом капуљачом пребаченом преко главе. Насликан је као старац мршаваг лица са дугом косом, седом брадом и брковима.

У продужетку је насликан краљ Стефан Првовенчани са макетом своје задужбине манастира Жиче. Портрет је рађен према фресци из Милешеве. Владар је приказан као крупан средовечан човек округлог лица, обучен у раскошан окер дивитисион украшен златним лоросом, манијаком и доњом бордуром. Стефан Првовенчани на глави има круну у облику дијадеме. До њега је насликан његов најстарији син, краљ Радослав, са макетом студеничке припрате у рукама. Рађен је према портрету из манастира Милешеве, као млад човек руменог лица с кратком риђом брадом. Обучен је у раскошну краљевску одежду са златном дијадемом на глави. Десно од њега насликан је његов млађи брат, краљ Владислав, са макетом манастира Милешеве у рукама. Портрет је рађен према фресци из Милешеве. Краљ је представљен као млад човек крупних очију и кратке риђе браде. Обучен је у окер дивитисион са златним апликацијама и орнаментима. На глави има дијадему од бисера и злата.

У источном делу конхе налази се портрет најмлађег сина Стефана Првовенчаног, портрет краља Уроша I. Лик је рађен према ктиторској композицији из манастира Сопотана, чију макету држи у рукама. Обучен је у раскошан црвени дивитисион украшен златним манијаком, перибрахонијом и лоросом, који му је пребачен преко леве руке. То је енергичан мршав старац, седе косе и браде, с великом круном на глави. Десно од њега насликан је његов старији син, краљ Драгутин, рађен пре-



Сл. 12. Кнез Лазар
Fig. 12. Le Prince Lazare



Сл. 13. Деспот Стефан
Лазаревић
Fig. 13. Le despote Stefan
Lazarević



Сл. 14. Деспот Вук
Бранковић

ма ктиторском лику из манастира Ариља. Владар стоји ан фас, окренут право према гледаоцу, с макетом своје задужбине цркве св. Ахилија у Ариљу. Приказан је као средовечан човек енергичног лица, с дугом кестењастом косом, која му пада преко рамена, и дводелном кратком брадом. Обучен је у плав богато орнаментисани дивитисон, с круном на глави. У продужетку поворке је млађи син краља Уроша I, краљ Милутин. Насликан је према ктиторској композицији из манастира Грачанице, чију макету држи у рукама. Владар је представљен као мршав старац кошчатог лица, с дугом седом косом, брадом и брковима. Обучен је у тамноцрвен дивитисион, с великом златном круном на глави. Одежда му је украшена златним лоресом, манијаком, периобрахионима и наруквицама посутим рубинима, сафирима и бисером.

У западном делу конхе насликан је краљ Стефан Дечански. Лик је рађен према ктиторском портрету из манастира Дечана чију макету држи у рукама. То је мршав средовечни човек оштрих црта лица, с дугом кестењастом косом, брадом и брковима. Обучен је у декоративан краљевски орнат украшен златним апликацијама. На глави има полукружну круну с белим бисерним препендулијама. Десно је његов син, цар Душан сигниран као „Стефан и цар самодржац Србљем, Грком, Блгаром, Арбанасом, Поморју и западној стране“. Портрет је рађен према фресци из Леснова. Душан је приказан као крупан снажан човек великих црних очију и кратке кестењасте косе и браде. Обучен је у мркоцрвен дивитисион украшен широким златним лоресом, са златном круном на глави. У рукама држи макету своје задужбине, манастира св. арханђела код Призрена. Његов син, цар Урош, насликан је према фресци из манастира Псаче. Приказан је као мршав човек

кошчатог лица, с дугом риђом брадом и ковчавом косом која му пада преко рамена. Обучен је у раскошан царски орнат, са златном круном на глави. У рукама држи модел манастира Матејића.

Десно од конхе насликана су три владара из постнемањинског периода: кнез Лазар, његов син деспот Стефан Лазаревић и деспот Ђурђе Бранковић. Кнез Лазар је рађен према лику из манастира Љубостиње, с моделом манастира Раванице у рукама. Деспот Стефан је сликан према фресци из манастира Манасије, чији модел држи у рукама, а деспот Ђурђе према минијатури из Есфигменске повеље, с макетом смедеревске цркве.

Међу бројним фигурама у маузолеју својим значајем истиче се галерија српских светитеља, црквених поглавара и историјских личности сликаних на луцима источне апсиде, јужне конхе и крипте. На источном луку урађени су следећи портрети: архиепископ Данило, архиепископ Јаков, архиепископ Јевстатије, св. Спиридон, архиепископ Јефрем, св. Сава, патријарх Сава, св. Евстатије, архиепископ Данило II, патријарх Јоаникије и архиепископ Арсеније. На јужном луку насликан су: св. Василије Острошки, св. Петар Чудотворац цетињски, св. Стефан Пиперски, св. Стефан Штиљановић, деспот Стефан, деспот Јован, архиепископ Максим, св. Наум, св. Ангелина, св. Климент, св. Горажд, св. Гаврило Лесновски, св. Петар Пустиножител, св. Јоаким Сардинипалски, св. Владимир, св. Симеон Немања, св. Сава, краљ Милутин, краљ Стефан Дечански, св. Јован Бигорски, св. Прохор Пчињски и св. Јоаникије Девички. У крипти су насликан св. Кирило и св. Методије, а поновљени су и неки ликови светитеља сликаних у цркви. Сви ликови су представљени у попрсју у кружним медаљонима на плавој позадини. Сликани су ан фас,

ређе у полупрофилу, обучени у разнобојне монашке, архијерејске или световне одежде. Ликови су веома упечатљиви, с наглашеним оштрим цртама лица и продорним очима.

Поворка светих ратника сликана у доњој зони северног зида рађена је веома брижљиво. Снажне људске фигуре приказане у отменим ставовима, с уздржаним изразима лица, делују веома сугестивно. Ратници су обучени у раскошну разнобојну одећу, с металним панцирима, оклопима и кацигама. Наоружани су мачевима, копљима, луковима и стрелицама, са штитовима у рукама. Психолошки изнијансирана лица мирних и спокојних израза уздижу ове ликове у најуспелија ликовна остварења у маузолеју. Ратници су инспирисани ликовима из Манасије, Каленића и Раванице, али су знатно већих димензија. Међу њима се посебно истичу прикази св. Ђорђа, св. Нестора и св. Димитрија.

Сликана орнаментика у маузолеју заузима истакнуто место и испуњава знатан део зиданих површина у цркви и готово све зидове, лукове и сводове у крипти. Декорација је рађена у средњовековном духу, с орнаментима флоралног и геометријског карактера. Широке разнобојне траке уоквирују композиције и попуњавају све просторе у луцима, оквирима прозора, ивицама зидова и другим архитектонским површинама неподесним за сликање фигуралних приказа. Веома прецизно цртани, разноврсних облика, с веома богатом скалом боја, орнаменти појачавају утисак сјаја и раскоши ентеријера. То је нарочито уочљиво у крипти, где су сви сводови испуњени изузетно складном орнаментиком.

Декоративни мотиви припадају нашем средњовековном и византијском сликарству. Флорални орнаменти се састоје од сплетова стилизованих палмета, акантовог лишћа, криновог цвећа и преплета лозица, вреже и разнобојних цветова. Меко су моделовани са низом колористичких акцената. Геометријски украси су знатно једноставнији и састоје се од меандера, крстова, кругова, ромбова, тордираних трака и изукрштаних разнобојних линија. Орнаменти рађени на сводовима крипте инспирисани су декорацијом из равенских цркава, посебно из цркве Сан Витале. На тамноплавој позадини сликане су стилизоване звезде са златним зрацима.

*

* *

И поред тога што су се сликари опленачког мозаика инспирисали различитим узорима, фрескама насталим у распону од преко 500 година, од XII до XVII века, они су успели да створе заокружену и кохерентну ликовну целину. Све међусобне разлике ранијих сликарских школа, стилова и уметничких схватања нестале су пред јасним и уравнотеженим

естетским програмом. У овом сликарству доминира једна основна идеја, идеја монументалности и узвишености; њој је све подређено и прилагођено.

Цртеж мозаика је јасан, снажан и веома наглашен, чему је, свакако, допринела и сама сликарска техника. Редови тамнијих мозаичних коцкица уоквирују све фигуре, предмете и пејсаже и дају им унутрашњу равнотежу и једноставност. Сликари нису инсистирали на детаљима; моделовали су само основне форме и колористичким варирањем тамних тонова постизали су композициону чврстину. Насупрот снажном цртежу, колорит је много мекши и разигранији. Велика скала хроматски чистих и контрастних боја меша се са богатством нијанси и валерских трептаја полутонова, чиме се ствара веома ефектан утисак. Мали формати мозаичних коцкица, нарочито на ликовима и одећи, као и преко 3 500 нијанси боја омогућили су меку колористичку обраду и игру светлости и сенке на сликаним површинама, што се веома ретко среће у мозаичном сликарству. Начин компоновања, однос фигура и позадине, познавање анатомије, психолошка обрада ликова и перспективна решења готово су беспрекорни. Све компоненте овог сликарства су веома успело обрађене и укомпоноване у складну целину знатне уметничке вредности.

Сликарство у маузолеју на Опленцу је под великим утицајем српске средњовековне уметности. Али то није прост збир копија старих фресака, као што се то често мисли, већ аутентична ликовна целина, која је своја надахнућа тражила у уметности средњег века, али их је интерпретирала на оригиналан и самосвојан начин. Разлика у техникама, димензијама фигура, форматима сцена, измене у композицијама и усклађивање разноврсних хронолошких стилова веома удаљују опленачки мозаик од средњовековног живописа. Отуда, уместо реплика и копија имамо снажну и надахнуту уметничку творевину. Никако не може да се говори о копијама, већ само о сличности тема, мотива и идеја. Свако упоређивање је само формално, као што је то случај у српској средњовековној уметности у односу на византијску. Исти дух, иконографија и тематски обрасци везују сва дела у једну целину, без обзира кад су настала и где су створена, али увек је долазила до изражаја ликовна индивидуалност стваралаца. Сликарство маузолеја на Опленцу у идејном и естетском смислу везује се за средњовековну уметност, али је независно у односу на своје узорне. Оно је ослоњено, формално и тематски, на дела претходне уметности, али је суштински то оригинално смишљена целина, хомогена и јединствена у целокупној српској уметности. Значај маузолеја и његови архитектонски, скулпторски и сликарски квалитети далеко надмашују многе веома цењене европске подухвате ове врсте и заслужују далеко већу пажњу него што им је до сада поклањана.

L'église funéraire sur l'Oplenac

PREDRAG PAJKIĆ

Au sommet de l'Oplenac, près de Topola, non loin de la ville fortifiée de Karageorges, s'élève l'église de St. Georges, fondation et sépulture du roi Pierre I^{er} Karageorgević. Ses fondements furent posés en 1904 et la construction même commença en 1910. Après un concours public auquel participèrent de nombreux architectes le premier prix fut adjugé à Kosta Jovanović et c'est d'après ses plans que commencèrent les travaux qui avançaient rapidement. En automne 1912 la crypte était creusée, l'église construite jusqu'au sommet de la coupole, et le toit couvert de plaques de cuivre. L'intérieur fut provisoirement aménagé et l'église inachevée fut solennellement consacrée le 23 septembre 1912 à la veille même des guerres des Balkans.

Après la fin victorieuse de la Première Guerre Mondiale, en 1918, les travaux reprirent. Le gros oeuvre architectural fut exécuté selon le projet initial, mais le plan de l'aménagement de l'intérieur et sa décoration furent sensiblement modifiés. Le plan initial prévoyait de couvrir les parois intérieures de marbre blanc dans lequel seraient gravés les noms de tous les guerriers tombés dans les luttes de libération contre les Turcs et les Bulgares. Cependant la Première Guerre mondiale a coûté la vie à des centaines de mille de soldats et officiers, si bien qu'il était impossible de graver tous ces noms sur les murs de l'église. C'est la raison pour laquelle le projet fut changé et que l'on couvrit tous les murs les voûtes et la coupole de mosaïques, exécutées dans l'esprit de notre art médiéval. Les artistes engagés pour exécuter ce projet étaient: S. Smirnov, N. Mejendorf, I. Dikin, B. Obraskov, V. Predojević, et V. Ševcev. Pendant des mois ils ont fait le tour des églises médiévales les plus célèbres de Serbie et de Macédoine, y étudiant les fresques et faisant des copies des grandes scènes.

En se basant sur ces copies l'on a exécuté les cartons d'après lesquels les mosaïques furent exécutées par la fameuse maison de marbriers Puhl et Wagner de Heinersdorf, près de Berlin. Les travaux furent terminés en 1930, après quoi l'église fut solennellement inaugurée.

La situation dominante de l'église sur le plateau boisé de l'Oplenac augmente la valeur architecturale de l'édifice. Il s'élève en forme de croix grecque inscrite, avec des éléments triconques. La coupole centrale s'élève au-dessus du croisement des deux branches de la croix et quatre coupoles plus petites sur ses diagonales. L'abside du sanctuaire et les deux conques latérales sont identiques, leur extérieur est trilatéral et à l'intérieur elles sont rondes. L'église est couverte de voûtes en berceau et de voûtes croisées. A l'ouest s'élève un narthex bas, de forme carrée surmonté d'une galerie dont le mur est s'ouvre sur des arcades qui l'animent. A gauche et à droite se trouvent les espaces destinés au clocher et au trésor. L'église est conçue de façon à ce que son intérieur, en particulier

l'espace sous la coupole reste dégagé et traité de façon uniforme. Cet espace vide n'est pas fragmenté par des éléments architecturaux et par des ouvertures, si bien qu'il offre une vue étendue. Les façades sont couvertes de dalles de marbre rangées en rangs horizontaux. Le socle extérieur est bosselé, et le reste des surfaces est poli. Les façades sont décorées de corniches, d'achivoltes et de rosettes.

Au-dessous de toute l'église se trouve sa partie souterraine, sa crypte dans laquelle sont inhumés les membres de la dynastie des Karageorgévitch. Elle est aussi en forme de croix et au croisement des branches de la croix s'élève une coupole aveugle. Dans la partie est de la crypte est aménagée une petite chapelle avec une iconostase basse en marbre. La crypte contient 39 tombeaux dont 17 sont occupés. Les restes de Karageorges, fondateur de la dynastie et de Pierre I^{er}, fondateur de l'église ne sont pas dans la crypte mais dans l'église même.

L'intérieur de l'église est somptueusement orné par une série d'éléments décoratifs. Le dallage, les colonnes, l'iconostase, le polycandélon, les luminaires les portails et les fenêtres donnent une impression grandiose. Les mosaïques sur les parois de l'église sont d'une beauté exceptionnelle. L'on a exécuté 725 mosaïques, - tableaux, figures isolées ou motifs décoratifs. Sur la grande surface des murs d'environ 3.500 m² l'on a illustré en détail tous les cycles iconographiques du Nouveau Testament et reproduit en mosaïque les figures de saints, d'anachorètes, des saints guerriers, des anges et de nos souverains médiévaux.

La répartition des mosaïques est faite dans l'esprit de notre iconographie médiévale. Dans la calotte de la coupole principale se trouve une grande image du Christ Pantocrator sous lequel se déroule la liturgie céleste. Dans le tambour, entre les fenêtres sont les huit grands prophètes et sur les pendentifs les quatre évangélistes, Sur l'arc triomphal est représenté le Christ en Majesté avec des anges et un tableau de l'Annonciation, et dans l'espace sous la coupole sont des scènes du cycle des grandes fêtes, et les figures des saints les plus importants et dans des médaillons les bustes des saints serbes. Sur les principaux piliers sont reproduites 24 scènes de la vie de St. Sava. Dans la zone inférieure du sanctuaire est un grand tableau de l'Adoration de l'Agneau dans lequel figurent 14 archiprêtres, et dans la zone supérieure la Communion des apôtres et une image monumentale de la Vierge Orante. A gauche et à droite du sanctuaire sont des scènes du martyre du Christ.

Au nord, au bout du transept, sont reproduits les apôtres et les saints guerriers dans la zone inférieure et dans les zones supérieures les miracles du Christ. Dans la zone inférieure de la conque méridionale se trouve un cortège des souverains serbes du Moyen Age, et sur les surfaces supérieures des scènes du martyre du

Christ. Dans le narthex sont reproduites des scènes de la vie de St. Georges, patron de l'église et un tableau monumental du fondateur. Dans la crypte se trouvent des scènes des Actes des Apôtres et un grand nombre de motifs décoratifs floraux ou géométriques. La décoration murale de l'église funéraire d'Oplenac est sous

une forte influence de l'art médiéval serbe, mais elle forme aussi un puissant ensemble pictural, bien équilibré. Par ses idées et son esthétique elle se rattache à ses modèles médiévaux, mais dans son essence, c'est une pinacothèque homogène d'oeuvres personnelles de qualité artistique exceptionnelle.